

Terra Sigil·lata Itàlica Decorada del Museu de Mataró

Joan Francesc Clariana Roig

Secció Arqueològica del Museu de Mataró

Resumen

Se estudian y divulgan un conjunto de diez ejemplares cerámicos de Terra Sigillata Itálica decorada, siete de ellos procedentes de una actuación arqueológica en Mataró (antigua *Iluro*) y, los tres restantes, de los fondos del Museu de Mataró. Destacan tres piezas, con decoración vegetal de disposición geométrica, atribuibles a Ateius o a la fase Bargathes de M. Perennius. Un fragmento de Annius, tres más atribuibles a Ateius y los tres restantes, con ciertas dudas, a los alfareros P. Cornelius y M. Perennius.

Summary

We studied and became known a set of ten objects of pottery of "Italian Terra - Sigillata", seven of them come from an archaeological excavation carried out in Mataró (ancient *Iluro*) and the remaining ones come from the Mataró Museum store. We can distinguish in the set: three objects with vegetal decoration in a geometrical position, attributed to Bargathes stage of M. Perennius or Ateius; one object is attributed to Annius; three objects are attributed to Ateius and the three remaining ones, with certain doubt, are attributed to the potters P. Cornelius and M. Perennius.

Paraules clau

Terra Sigil·lata Itàlica, época romana, Iluro.

Els materials que presentem en aquest article són, bàsicament, un petit lot compost de set peces provinents d'una actuació arqueològica portada a terme, en el casc antic de Mataró (*Iluro*), per Carme Puerta i Esther Gurri, en el solar del carrer de Sant Francesc d'Assís, 19, l'any 1993. Les tres peces restants provenen de l'antic fons del Museu de Mataró i d'aquestes s'ignora el lloc precís de la troballa, no obstant això, hom suposa que haurien estat trobades al solar d'*Iluro* o en el seu *territorium*.

Com a antecedents de la presència de sigil lata itàlica decorada a *Iluro* podem fer esment a les troballes enregistrades a Can Xammar, tant a l'actuació de 1970 com a la de 1987, en què es localitzaren peces signades per M. Perennius, Saturninus i Bargathes, a més de peces atribuïbles a Bargathes i Gavius (Clariana 1990, *passim*; Clariana 1992, *passim*); en l'excavació del *Cardo Maximus* també s'hi varen exhumar fragments d'una peça signada per M. Perennius (Cerdà *et alii* 1997, p. 194.1), a aquests hem de sumar-hi alguns, pocs, fragments, encara inèdits, provinents de l'abocador excavat l'any 1984 al darrere de l'actual edifici de l'Ajuntament, a la plaça del mateix nom. Dins el *territorium* d'*Iluro* també hem de fer esment a algunes troballes, sobretot a la vil·la romana de Torre Llauder, amb la presència d'exemplars atribuïbles a Cornelius, Perennius, Ateius, Rasinius (Clariana 1997 i 1998, *passim*), a Can Majoral amb un fragment atribuïble a M. Perennius Tigranus (Clariana 1981 p. 102 i 156, làm. 56, núm. 3), a la vil·la de Can Rafart amb dos fragments atribuïbles a Cornelius (Prevosti 1981, II, fig. 75.4 i 76.6) i, finalment, un exemplar amb la signatura de Xanthus provinent del *tugurium* de l'Hort dels Vidals (Cela - Revilla - Zamora 2002, p. 173, làm. 6, núm. 18). Amb tot això veiem com les peces que a continuació descrivim vénen a completar una mica més el coneixement d'aquest tipus ceràmic a *Iluro*.

Inventari analític:

Peces provinents de l'excavació del solar del carrer de Sant Francesc d'Assís, 19 (Mataró - *Iluro*)¹.

1.- Fragments corresponents a un vas de la forma *Conspectus R.11*, amb decoració vegetal estilitzada, de disposició horitzontal i desenvolupament simètric, en què s'hi copsa una roseta a partir de la qual es desenvolupa la decoració, un element bifoliat, quatre fulles llancejades i una fulla de palma, al dessota de la roseta s'hi aprecia una pelta. La part alta de la decoració està emmarcada pel caracterís-

tic *trattini manoscritti* i una sanefa de perletes (Ref.: SFA 93 - 2.012).

Paral·lels:

Fulla Palmada: Dragendorff 1895, làm. VI, núm. 65, peça classificada per Lamboglia - Pallarés 1963, p. 227, amb la indicació: "Ritenuti protobargatei"; Oxé 1933, làm. XI, 38.a i 38.b; Dragendorff - Watzinger 1948, p. 47, làm. 6, núm. 9, "Bargatheismeisters A"; mateix autor, làm. 27, núm. 390 i 396.

Roseta: Dragendorff 1895, làm. VI, núm. 65, peça classificada per Lamboglia - Pallarés 1963, p. 227, amb la indicació: "Ritenuti protobargatei"; Oxé 1933, làm. XI, núm. 38.a; Dragendorff - Watzinger 1948, p. 47, làm. 6, núm. 12, "Bargatheismeisters A"; mateix autor, làm. 8, núm. 96, atribuït a M. Perennius Tigranus.

Pelta: Dragendorff 1895, làm. VI, núm. 65, peça classificada per Lamboglia - Pallarés 1963, p. 227, amb la indicació: "Ritenuti protobargatei"; Chase 1916, làm. I, Bargathe; Oxé 1933 làm. XLI i LXV, núm. 147 M.PEREN; mateix autor làm XLIII, núm. 157 a i b BARGATHE / M.PEREN, i làm. XLVII, núm. 169 i 170; Dragendorff - Watzinger 1948, p. 47, làm. 6, núm. 2, "Bargatheismeisters A"; mateix autor, làm. 8, núm. 96, atribuït a M. Perennius, làm. 27, núm. 393 i làm. 38, núm. 387 i 388, el darrer atribuït a Cornelius (?); Porten 1966, p. 45, làm. IX, núm. 55 atribuït a la primera fase de M. Perennius Bargathes; Brown 1968, làm. XII núm. 44 i 51, Tigranus (?); Troso 1991, fig. 20, punxó núm. 162, present a les peces de Publius Cornelius: 11, 12 i 322, aquesta darrera amb signatura d'esclau o llibert HERACLIDA; Pera 2005, làm. 10, ref. MG 3.105.

Element bifoliat: Dragendorff - Watzinger 1948, làm. 27, núm. 392.

Fulla llancejada: Chase 1916, Pl. I, Bargathe; Oxé 1933, làm. XLIII, núm. 157.a BARGATHE; Dragendorff - Watzinger 1948, làm. 27, núm. 390.

2.- Fragment de paret de vas corresponent a la zona alta de la decoració, s'hi copsa una sanefa d'oves i al seu dessota fulles vegetals estilitzades i una petita roseta (Ref.: SFA 93 - 7.006).

Paral·lels:

Fulla: semblant a Dragendorff - Watzinger 1948, làm. 23, núm. 322; també semblant a Montesinos 2004, p. 256, làm. 1, núm. 5, amb la signatura C. RASINI.

1.- Aprofito per fer constar el meu agraïment a l'amic Ferran Bayés per les excel·lents fotografies de les peces provinents del solar del carrer de Sant Francesc d'Assís.

Roseta: Oxé 1933, làm. XLVIII, núm. 175; Dragendorff - Watzinger 1948, p. 47, làm. 6, núm. 43, "Bargatheis-meisters A"; mateix autor, annex 12, núm. 104; mateix autor làm. 37, núm. 559 atribuït a Cornelius (?); Troso 1991, fig. 21, molt semblant al punxó núm. 171 de Publius Cornelius.

3.- Fragment amorf de paret de vas, en el qual s'hi copsa la zona final de la decoració, de disposició horitzontal, composta d'una sanefa de penicillum del qual es desenvolupa una fulla en forma de voluta o *nautilus*, als peus veiem un punxó bifoliat i tanca la decoració una línia en relleu lleugerament ondulada (Ref.: SFA 93 - 7.004).

Paral lels:

Penicillum amb *nautilus*: Ettlinger 1983, pp.116 i 147, làm. 15, núm. 328, atribuït a Ateius.

4.- Fragment amorf de paret de vas, en el qual s'hi copsa molt fragmentàriament el desenvolupament de la decoració vegetal estilitzada, de disposició simètrica, en la qual s'hi aprecia una fulla palmada, un *tortillon* i dos petits elements circulars que corresponen a un punxó que podem definir com la meitat d'una roseta, unint la composició s'hi observa una línia corba en relleu (Ref.: SFA 93 - 2.012).

Paral lels:

Fulla palmada: Chase 1908, làm. XV, núm. 349; Oxé 1933, làm. XLVI, núm. 162.a i 164; Dragendorff - Watzinger 1948, p. 47, làm. 6, núm. 15, "Bargatheis-meisters A"; mateix autor, làm. 21, núm. 255; Stenico 1966, punxó similar, p. 33, làm. 34, núm. 25 bis, d'atribució incerta a Cn. Ateius; Brown 1968, làm. XIII, núm. 53.

Tortillon: Chase 1908, làm. XV, núm. 349.

Meitat de roseta: Oxé 1933, làm XLVI, núms. 163 i 164; Dragendorff - Watzinger 1948, p. 47, Abb.6, núm. 30, "Bargatheis-meisters A"; Scarpellini - Zamarchi 1995, p. 297, làm. XXIII, núm. 3, i làm. XXIV, núm. 2, peces atribuïdes a Ateius.

5.- Petit fragment amorf corresponent a la zona alta de la decoració, s'hi aprecia la característica sanefa d'oves i al dessota un fragment de garlanda vegetal estilitzada i un petit ocell (Ref.: SFA 93 - 7.006).

Paral lels:

La sanefa d'oves recorda a la Dragendorff - Watzinger 1948, làm. 18, núm. 291, de M. PEREN, 292 i 302.

6.- Petit fragment amorf corresponent a la zona alta de la decoració, s'hi copsa una fulla de cep estilitzada

la qual compondria la sanefa que emmarcaria la decoració (Ref.: SFA 93 - 7.006).

Paral lels:

Oxé 1933, làm. XIII, núm. 57, atribuïble a Ateius.

7.- Fragment amorf de paret de vas, en el qual s'hi copsa la zona final de la decoració en la qual hi veiem fragmentàriament les dues volutes finals d'un punxó en forma de canelobre (Ref.: SFA 93 - 7.004).

Paral lels:

Chase 1908, làm. XIV, núm. 365; Dragendorff - Watzinger 1948, làm. 32, núm. 474, indica la dubtosa atribució a Rasinius; mateix autor, p. 155, làm. núm. 24 "Ornamentmotive des Anniius", núm. 3; Stenico 1959, pp. 57 i 58, làm. V, núm. 9, indica que bàsicament fou emprat per C. Annii, donant a conèixer un exemplar signat per l'esclau o llibert EROS, també esmenta la possibilitat que fos emprat per C. Tellius.

Peces del fons del Museu de Mataró, procedents d'Iluro o del seu territorium (sense que consti la procedència concreta d'un jaciment).

8.- Fragment amorf de paret de vas, en el qual s'hi copsa el desenvolupament horitzontal de la decoració vegetal estilitzada, de disposició simètrica. S'hi aprecia un canelobre que té al seu dessota una fulla palmada i un *tortillon*, al costat dret la decoració es distribueix a partir d'una roseta de quatre fulles amb una fulla palmada a cada costat i, a l'extrem esquerre, una *pelta*, com a element d'unió de la composició s'hi observa una línia corba en relleu (Ref.: 16.036).

Paral lels:

Canelobre: Scarpellini - Zamarchi 1995, p. 298, làm. XXIV, núm. 2, i làm. XXV, núm. 1.

Tortillon: Chase 1908, pl. XV, núm. 349; semblant Dragendorff - Watzinger 1948, Abb.6, núm. 18.

Fulla palmada: Chase 1908, pl. XV, núm. 349; semblant Chase 1916, pl. I,2, signatura BARGATHES; semblant Dragendorff - Watzinger 1948, Abb.6, núm. 6 i 24.

Pelta: veure descripció de paral lels de la peça núm. 1 abans indicada.

9.- Fragment amorf de paret de vas, en el qual s'hi copsa fragmentàriament part de la decoració vegetal estilitzada consistent en grans fulles de cep i raïms (Ref.: 16.032).

Paral lels:

Una peça amb decoració de fulles de cep grans i raïms apareix a Oxé 1933, lám. XLVIII, núm. 181, atribuïda a Perennius.

10.- Fragment amorf de paret de vas, en el qual s'hi copen fragmentàriament part de la decoració en què s'hi veu part d'un personatge, grotesc, en cursa vers l'esquerra i amb una diadema (?) al cap, al damunt, tancant la decoració hi ha una sanefa a base de rosetes (Ref.: 20).

Paral·lels:

Personatge grotesc: de configuració semblant als que apareixen a Oxé 1933, lám. IX, 30, lám. XXI, núm. 96, lám. LVII, núm. 30, lám. LXIII, núm. 96, lám. LXXII, núm. 103, a, atribuïdes a Ateius "provincial"; cfr. Bourgeois - Mayet 1991, p. 47 i 74, núm. 790.

Roseta: similar a Scarpellini - Zamarchi 1995, 296, lám. XVII, 1 i lám. XVIII, a i b, d'Ateius; similar a Montesinos 1991, p. 19 i 20, núm. 4, i p. 253, núm. 4, peça atribuïda a Perennius Tigranus o a Rasinius.

Consideracions:

Del material aquí exposat podem veure, mitjançant l'anàlisi dels punxons, com aquests són susceptibles d'atribució a un o més terrissers productors de sigil lata itàlica/aretina decorada.

Les peces núm. 1, 4 i 8, amb decoració vegetal estilitzada distribuïda geomètricament, pels paral·lels vistos, inicialment, els indicis que hi ha ens pot fer pensar que ens trobem davant d'uns productes del moment inicial de la fase Bargathes de M. Perennius, no obstant això, d'acord amb teorització expressada per Porten Palange (1995, pp. 302 - 303), serien també susceptibles de ser atribuïts a Cn. Ateius, així l'esmentada autora conside-

ra, a la vista dels materials de la terrisseria de Via Nardi d'Arezzo, que va ser aquest darrer qui va innovar amb aquesta decoració tan característica ².

La peça núm. 2 és d'atribució insegura, pels pocs paral·lels de punxons localitzats i fiables. Si bé a primer cop podria tractar-se d'un producte de Publius Cornelius, no obstant això, no s'ha de deixar tancada la possibilitat que fos de Rasinius o Bargathes, sobretot tenint present el fet, tant d'intercanvi d'idees com de mà d'obra, que existiria en l'antiguitat i com han deixat en evidència Scarpellini i Zamarchi en estudiar la terrisseria d'Ateius ³.

Per la peça núm. 3, seguint l'opinió d'Ettlinger en classificar un exemplar atribuïble de Pollentia, es pot atribuir també a Ateius.

La peça núm. 5, pel poc que podem apreciar, ens recorda les produccions de M. Perennius fase Tigranus.

La núm. 6, malgrat sols conservi un punxó i encara força desdibuixat, pel paral·lel vist, pot provenir d'Ateius.

La núm. 7, per la singularitat del punxó que per les volutes presenta, podem identificar-lo amb un representant un canelobre que fou emprat sovint per Annius, si bé altres terrissers com Tellius sembla que també l'utilitzarien. Aquest darrer fet no ens ha d'estranyar ja que Paturzo (1996, p. 167), seguint a Dragendorff, assenyalava com "*La produzione di Tellius presenta numerosi caratteri riconducibili alla produzione anniana*".

La núm. 9 tampoc és un cas d'atribució clara, no obstant això, pel paral·lel vist, podem familiaritzar-lo amb les produccions del grup de la terrisseria de M. Perennius.

2.- "*Un altro aspetto di questa produzione ateiana a carattere prettamente ornamentale, ed è senz'altro il più noto e ragguardevole, si riaggancia d'altro canto a quello della fase iniziale di M. Perennius Bargathes. Si tratta del materiale che mostra motivi vegetali entro un impianto geometrico: questo genere di decorazione si trova anche in pochi frammenti tra i pochissimi decorati a rilievo, rinvenuti a Pisa. In futuro sarà forse possibile appurare, sulla base del materiale sicuramente ateiano di Via Nardi, chi abbia per primo introdotto questi tipo di decorazione, se Cn Ateius o M. Perennius Bargathes. Per svariate ragioni e anche per il fatto che per Bargathes esso rappresenta solo un episodio ben circoscritto nella sua produzione, credo personalmente che l'iniziatore sia stato Cn. Ateius. Si riuscirà forse anche a separare in maniera più netta e in modo più sicuro di quanto oggi si possa già -ma solo parzialmente- fare, questa produzione di Ateius da quella del primo Bargathes (lo stesso si sta tentando di fare -e credo con maggior successo- con l'analogo materiale del primo P. Cornelius), così da eliminare quella denominazione di 'Gruppo Protobargateo' che venne data tanti anni fa, ma solo in via transitoria, dallo Stenico*" (Porten 1995, pp. 302 - 303)

3.- "*Va segnalato che molti motivi figurati ed ornamentali del repertorio ateiano si ritrovano presso Rasinius, M. Perennius Tigranus, Bargathes e P. Cornelius con i quali sono verosimilmente avvenuti dei 'prestiti' o addirittura degli scambi di manodopera e di idee*" (Scarpellini - Zamarchi 1995, p. 295).

Per la seva banda, Paturzo, en semblants termes, referent a la presència de Bargathes a Cincelli, apunta: "*Sono in funzione, ancora, sia la casa madre che l'officina di Cincelli, anche se, in breve tempo, essa passerà nelle mani di P. Cornelius*" (Paturzo 1996, p. 161).

La peça núm. 10, tot i no haver localitzat, ara per ara, un paral·lel clar del personatge grotesc que hi ha representat, ens recorda molt de prop les peces atribuïdes per Oxé a Ateius "provincial", classificació a la qual hi coadjuva, en part, la sanefa de rosetes que emmarca, per dalt, la decoració de la peça.

La cronologia del conjunt aquí vist, bàsicament, es pot situar dins el primer quart del segle I dC i, en les

peces 1, 4 i 8, aquesta es podria situar amb més precisió pels volts del 14 dC (Paturzo 1996, p. 161).

Finalment, assenyalar l'interès que tenen aquests materials, tenint present el fet que, a més, cronològicament, vénen a coincidir, com ja sabem, amb el moment de màxima esplendor i econòmicament més àlgid, gràcies a l'exportació del vi laietà, de la ciutat romana d'Iluro i del seu territori.

BIBLIOGRAFIA

Bourgeois, A.; Mayet, F.: *Belo VI. Les Sigillées. Feuilles de Belo*. Collection de la Casa de Velázquez, Arch. XIV. Madrid 1991.

Brown, A.C.: *Catalogue of Italian Terra - Sigillata in the Ashmolean Museum*. Oxford 1968.

Cela, X.; Revilla, V.; Zamora, D.: "L'Hort dels Vidals. Un *tugurium* del segle I dC al territori d'Iluro (Mataró)". *Laietania*, 13, pp. 159 - 175. Mataró 2002.

Cerdà, A.; García, J.; Martí, C.; Pujol, J.; Pera, J.; Revilla, V.: *El cardo maximus de la ciutat romana d'Iluro (Hispania Tarraconensis)*. *Laietania*, 10, vols. 1 i 2. Mataró 1997.

Chase, G.H.: *The Loeb Collection of Arretine Pottery*. New York 1908.

Chase, G.H.: *Catalogue of Arretine Pottery*. Museum of Fine Arts, Boston. Cambridge 1916.

Clariana, J. F.: "Sondatge estratigràfic a la vil·la romana de Can Majoral (Mataró)". *Laietania*, 1, p. 83 - 181. Mataró 1981.

Clariana, J. F.: "La terra sigil·lata". *Can Xammar (Mataró, El Maresme)*. *Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970*. *Laietania*, 5, p. 52 - 111. Mataró 1990.

Clariana, J. F.: "La terra sigil·lata". *Can Xammar (Mataró, El Maresme)*. *Campanya d'excavació de 1987*. *Laietania*, 7, p. 48 - 80. Mataró 1992.

Clariana, J. F.: "Noticia sobre la sigillata itàlica decorada procedente de la villa romana de Torre Llauder (Mataró)". *XXIV Congreso Nacional de Arqueología*, vol. 4, p. 575 - 580. Cartagena 1997.

Clariana, J. F.: "La sigil·lata itàlica-aretina decorada provinent de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró - El Maresme)". *Laietania*, 11, p. 97 - 107. Mataró 1998.

Dragendorff, H.: *Terra Sigillata*. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik. *Bonner Jahrbücher*, XCVI, 1895.

Dragendorff, H.; Watzinger, C.: *Arretinische Reliefkeramik mit Beschreibung der Sammlung in Tübingen*. Reutlingen 1948.

Ettlinger, E.: "The Terra Sigillata of the excavation at Sa Portella Alcuia, Mallorca", *Estudio de los Materiales I. Sa Portella, Excavaciones 1957 - 1963*, p. 48 - 162. Mallorca 1983.

Ettlinger, E. et alii: *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*. Bonn 1990.

Lamboglia, N.; Pallarés, F.: "Vasi firmati e vasi attribuiti nella terra sigillata aretina decorata". *Rivista di Studi Liguri*, 1 - 4, p. 213 - 233. Bordighera 1963.

Montesinos, J.: *Terra Sigillata en Sagvntvm y tierras valencianas*. Sagunto 1991.

Montesinos, J.: *Terra Sigillata, antigüedades romanas I* (Catálogo del Gabinete de Antigüedades de la Real Academia de la Historia). Madrid 2004.

Oxé, A.: *Arretinische Reliefgefäße vom Rhein*. Frankfurt 1933.

Paturzo, F.: *Arretina Vasa. La ceramica aretina da mensa in età romana*. 1996.

Pera, J.: "La Terra Sigillata Itàlica de Ilesso (Guissona, La Segarra)". *Empúries*, 54, 2005, p. 155 - 189. Barcelona 2005 (en premsa).

Porten Palange, F.P.: *La ceramica arretina a rilievo nell'antiquarium del Museo Nazionale in Roma*. Firenze 1966.

Porten Palange, F.P.: "Alcune osservazioni sull'officina di Cn. Ateius di Arezzo". *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, XXV, 1 - 2, p. 301 - 310. Pisa 1995.

Porten Palange, F.P.; Zamarchi Grassi, P.; Bartoli, D.; Bruschetti, P.; Scarpellini, M.G.: *M. Perennius Bargathes*, Catalogo della Mostra di Arezzo. Roma 1984.

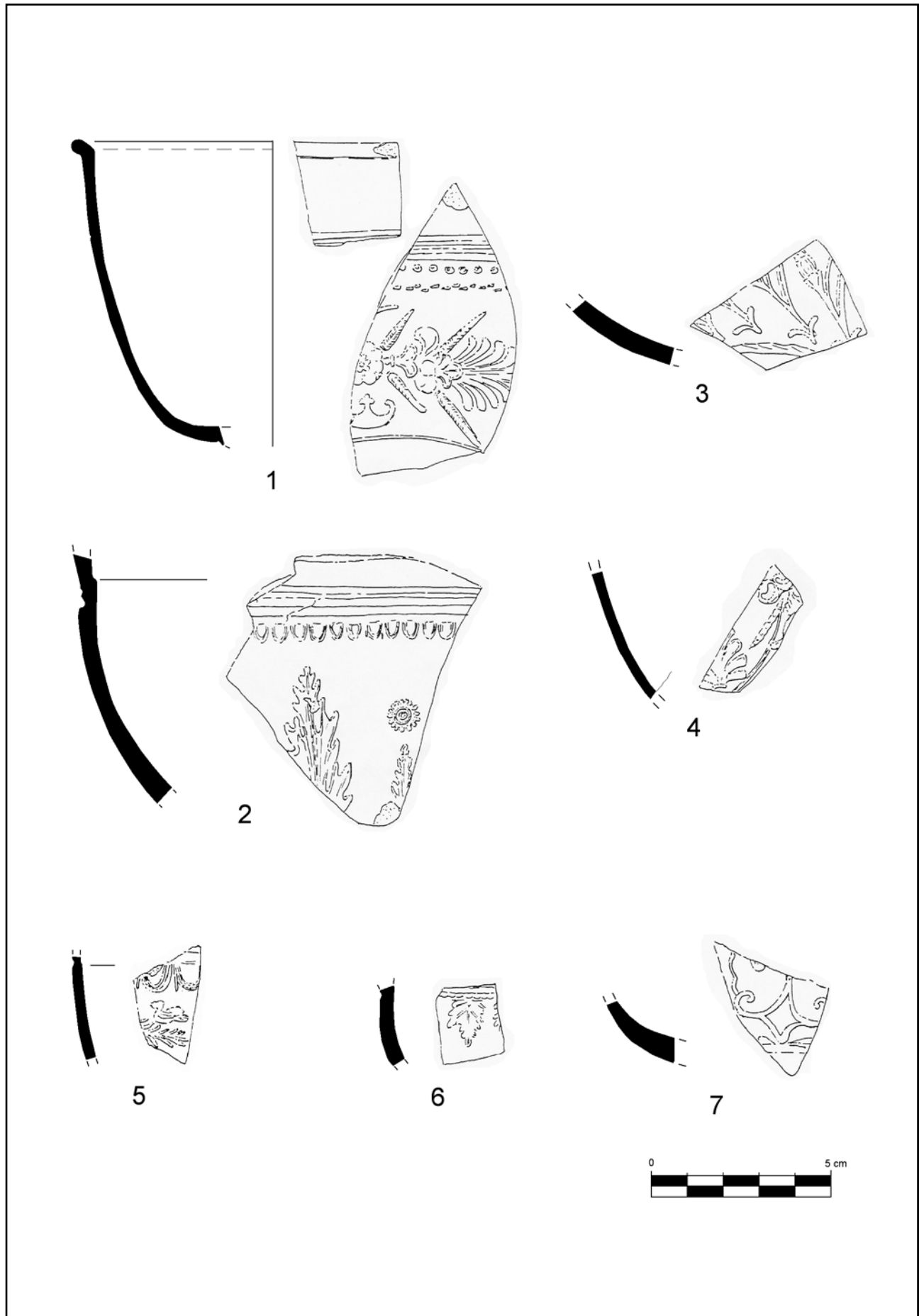
Prevosti, M.: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró 1981.

Scarpellini Testi, M.; Zamarchi Grassi, P.: "Il lavoro preparatorio alla pubblicazione dello scarico aretino di Ateius: dalla schedatura e catalogazione all'edizione critica". *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, XXV, 1 - 2, p. 285 - 299. Pisa 1995.

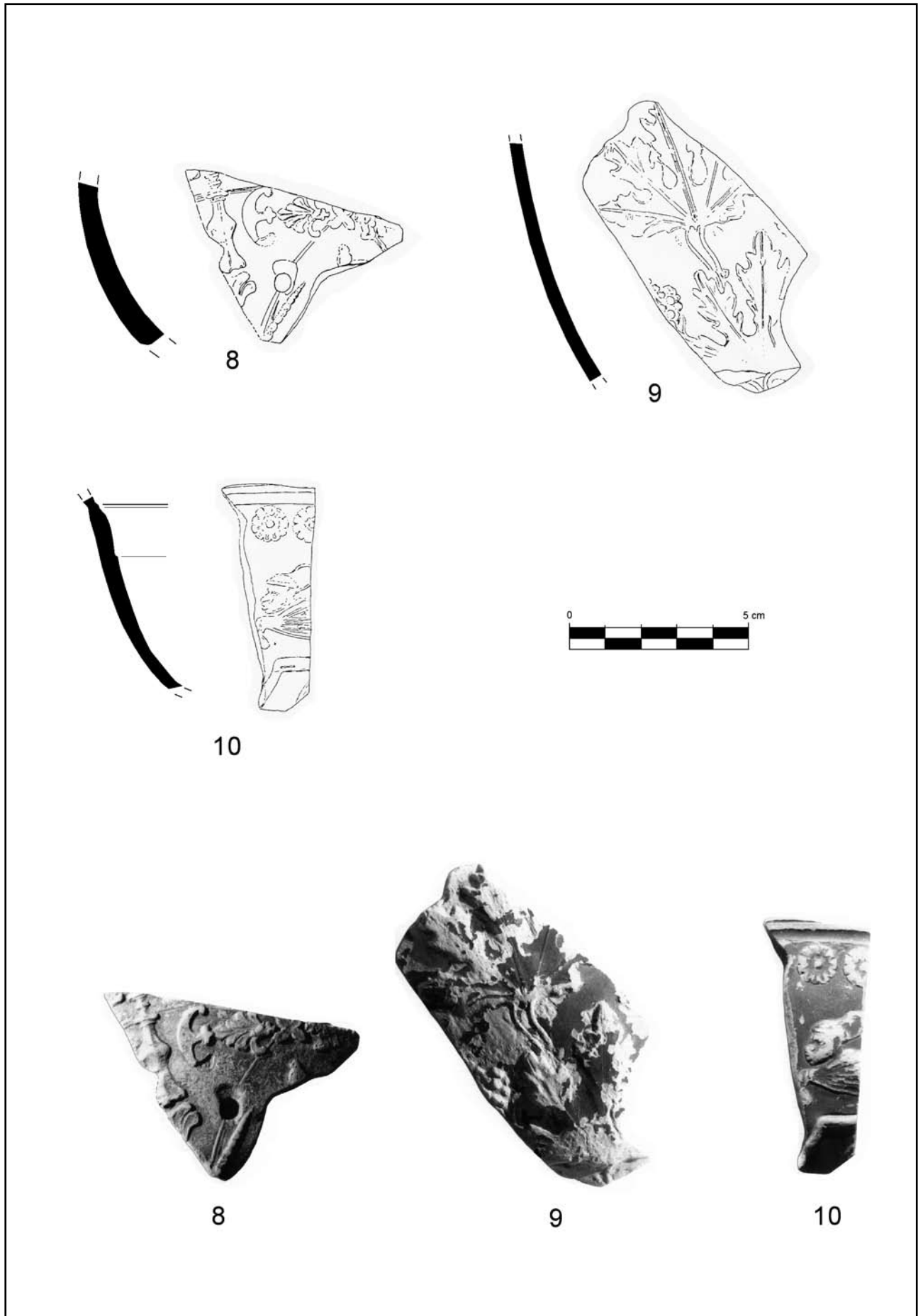
Stenico, A.: "Ceramica arretina e Terra sigillata tardo-italica", *Rei Cretariae Romanae Fautorum*, acta II, p. 51 - 61. Arezzo 1959

Stenico, A.: *Ceramica arretina II. Collezioni diverse punzoni, modelli, calchi*, ecc. Milano-Varese 1966.

Troso, C.: *Il ceramista aretino Publius Cornelius. La produzione decorata a rilievo*. Pavia 1991.

Vas atribuïble a Ateius trobat a Pollentia (Ettlinger, 1983)

Fragments, amb el punxó de la peça núm. 7, de la terrisseria d'Annius (Stenico, 1959)

